

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XXXIV

NeŖir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER - Bilgin AYDIN

Misafir Editörler - Guest Editors

Mustafa S. KüçükaŖcı - Cengiz Tomar

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXXIV

PROF. DR. MUAMMER KEMAL ÖZERGİN
HATIRA SAYISI - II

İstanbul - 2009

BİZANS'IN MEGALİ İDEA'SI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mustafa DAŞ*

Dördüncü Haçlı Seferinin yön değiştirerek 13 Nisan 1204'te İstanbul'u işgali ve Bizans'ın Batılı Hıristiyan güçlerce paylaşılması, tarihin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir. Bizans'ın başkentini vahşice yağmalayıp tahrip eden Haçlılar, Bizans İmparatorluğunun topraklarını son derece titiz biçimde hazırlanmış bir plan uyarınca paylaştılar.¹ Bu paylaşım neticesinde İstanbul ve çevresinde bir Latin İmparatorluğu ve bu İmparatorluğun yüksek hâkimiyeti altında, başta Yunanistan ve Mora olmak üzere, Bizans'ın Balkanlardaki topraklarında irili ufaklı birçok Latin prensliği kuruldu.² Dağılan imparatorluğun yıkıntıları üzerinde Bizanslı soylularca kurulan üç devlet de tarih sahnesindeki yerlerini aldı: İznik'te Laskaris Devleti, Adriyatik sahillerinde Epiros Despotluğu ve Trabzon'da Komnenos Devleti.³

* DEÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

¹ A. Frolow, *Recherches sur la déviation de la IVe Croisade vers Constantinople*, Paris 1955; N. Oikonomides, "La décomposition de l'Empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée: à propos de la Partitio Romaniae", *XV Congrès International d'Etudes Byzantines, Rapports et co-rapports*, Athènes 1976, s. 3-28.

² B. G. Spiridonakis, *Grecs, Occidentaux et Turcs de 1054 à 1453: Quatre siècles d'histoire de relations internationales*, Selanik 1990, s. 97-122; R. Grousset, *L'Empire du Levant*, Paris 1992³, s. 442-470; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, TTK yay., Ankara 1999⁵, 390 vd.; A. Ducellier, *Byzance et le Monde Orthodoxe*, Paris 1986, s. 299 vd.

³ M. J. Angold, *A Byzantine Government in Exile: government and Society under the Laskaris of Nicaea (1204-1261)*, Oxford 1975; D. M. Nicol, *The Despotate of Epiros, I*

Latin işgali dolayısıyla yaşanan bu tür siyasi ve askeri gelişmeler bilim çevrelerinde yeterince tanınmaktadır. Fakat bu işgalin Bizans halkının ortak hafızasında bıraktığı izler ve Bizans kamuoyunda ortaya çıkan yeni değerler üzerinde yeterince durulmamıştır. Oysaki bu yeni değer yargıları ve fikirler, Bizanslıların sadece Latinlerle değil Türkler de dâhil olmak üzere tüm komşularıyla ilişkilerini derinden etkilemiş ve sonraki dönemlerde yaşanan tarihi gelişmeleri belirlemiştir. 1204 sonrası Bizanslılar arasında gelişen yeni değer yargılarını ve bu yargılara bağlı olarak geliştirilen siyasi-dini yaklaşımları yakından tanımak şüphesiz birçok tarihi gelişmeyi daha iyi anlamak açısından faydalı olacaktır.

Ortodoks Bizanslıların Batılı Hıristiyanlardan kendilerini farklı hissetmeleri ve ayrı tutmalarının temelinde XI. yüzyılda yaşanan gelişmeler vardır. 1054'deki Roma ve Bizans Kiliseleri arasında baş gösteren dini çatışma, 1081'de Normanlar'ın Adriyatik üzerinden Bizans'a saldırıları, 1095'de başlayıp XII. Yüzyıl boyunca devam eden Haçlı Seferleri sırasında Haçlıların Ortodoks Bizanslılara yönelik düşmanca tavır takınarak zulümler yapmaları, Batı Hıristiyan dünyası karşısında Bizanslıları bir kimlik muhasebesi yapmaya götürdü. Ünlü Bizantinist Hélène Ahrweiler, bu muhasebe neticesinde Bizanslıların, Ortodoks Grek kimliklerini, kendilerini hedef seçen dış düşmanları ve komşularına karşı bir üstünlük ve farklılık vasıtası olarak ön plana çıkardıklarını kabul etmektedir.⁴

H. Ahrweiler ve onun görüşüne katılan araştırmacılara göre, Roma'nın Latinlik iddiasına karşı Bizans'ın Grekliği ön plana çıkarması, terminoloji ve Batıyı algılamadaki değişime de yansımıştır. Nitekim Bizanslılar zamanla Batıyı "Barbar dünyası" ile eşdeğerde tutmaya başladı. Bu "barbar" kavramını da Antikçağ Greklerinin kullandığı manada kullanıyorlardı. Bilindiği üzere Antikçağın Grekleri kendi kültürleri dışında kalan toplumları "barbar-

(1204-1267), Oxford 1957; A. Bryer, *The empire of Trebizande and the Pontos*, Variorum Reprints, London 1980; E. Janssens, *Trebizonde en Colchide*, Bruxelles 1969.

⁴ H. Ahrweiler, *L'idéologie*, s. 60-62.

lar” yani medeni olmayanlar şeklinde adlandırıyorlardı. Böylece Hélène Ahrweiler’e göre, Antikçağ Helenizm’i ile Ortaçağ Grekliği Bizanslıların nazarında aynı medeniyetin iki safhası haline gelmiştir. Her ikisindeki ortak tasavvur da; medeni âlemin selameti ve toplumun şerefi için barbar dünyasının saldırılarına karşı mücadele gerekliliğini hissetmeleriydi. H. Ahrweiler, medeni Bizans ve barbar Latin olmak üzere iki dünyanın birbirinden ayrılması tasavvurunun Bizans’ta yurtseverlik ideolojisini uyandırmak için uygun bir zemin hazırladığını düşünüyor ve şöyle bir açıklama yapıyor;

“Gerçekten de Bizans’ı tehdit eden düşmanlarına karşı toplumsal birlikteliğin sağlanması gerekiyordu. Gerçi Bizans’ın düşmanlarının her biri kendi öz çıkarlarına göre hareket ediyor ve aralarında sıkı bir işbirliği veya birliktelik yoktu. Üstelik onların hiçbirinin Antik dönem ile bağlantısı da yoktu. Fakat onların hepsine barbar etiketini yapıştırmak Bizans’ın çıkarınaydı. Böylece Bizans şimdi ihtiyaç duyduğu milli bilinç üzerine dayalı kendi özgünlüğünü geliştirmiş oluyordu. Hasımları karşısında kendini tanımlamada veya kendi sınırlarını çizmede Hıristiyanlık Bizans’a yeterli gelmiyordu. Çünkü düşmanları arasında Hıristiyanlar da bulunmaktaydı. Normanlar karşısında, Bizans eski Grek geleneği ve Yunanca konuşuyor olmasını ön plana çıkartacaktır. Diğer taraftan Ortodoksluğuna sıkıca sarılacaktır çünkü hem kâfir saydığı Türklerin hem de sapkın ve ayrılıkçı Batılıların saldırıları altındadır.”⁵

Böylece başta H. Ahrweiler olmak üzere birçok araştırmacıya göre, Greklik ve Ortodoksluk Bizanslıların iç ve dış düşmanlarına karşı her ne pahasına olursa olsun savunacakları eşsiz değerleri haline gelmiştir. Bu değerler XII. yüzyılın hemen başlarından itibaren Bizans’ın hayatına hükmeden yurtseverlik ideolojisinin temeli ve kökenini oluşturduğunu düşünen bu araştırmacılar, Bizanslılar arasında, milli varlıktan mahrum edilme düşüncesinin Bizanslıları “milli” geçmişlerini yeniden değerlendirmeye götürdüğünü bunun sonucunda da Bizans *patriotisme*’nin [yurtseverliğinin] saplantıya dö-

⁵ H. Ahrweiler, *a.g.e.*, s. 63; B. G. Spiridonakis, *a. g. e.*, s. 129 vd.; I. N. Moles, “Nationalisme and Byzantine Greece”, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 10 (1969), s. 95-107.

nüştüğüne inanmaktadırlar. Onlara göre, XI. asrın sonlarından itibaren, uzun bir zaman için Bizanslıların ideolojik ve politik eğilimlerini bu Grek yurtseverliği belirlemiştir. Bu yurtseverlik Bizans'ın uzun yaşamı boyunca yeni hatta inanılmaz şekillere de bürünmüştür. Tarihi şartlar bazen onun Grek karakterini bazen de Ortodoks karakterini ön plana çıkarsa da bu ideoloji Ortodoks Greklere yani Bizanslılara Bizans İmparatorluğunun yıkılışına hatta ondan sonrasında bile rehberlik etmiştir.⁶

Diğer taraftan Bizans uzmanları arasındaki genel kabule göre Bizans'taki yurtseverlik ideolojisinin yaygınlık kazanmasıyla birlikte İstanbul'un Bizanslılar için önemi ve değeri çok daha artmıştı. Bizanslıların nazarında İstanbul herhangi bir başkentten öte çok daha derin anlam ifade eden önemli bir kent idi. Burası sadece Bizans İmparatorluğunun ebedi başkenti değil aynı zamanda Bizans dünyasının kültürel merkeziydi. Bizans'ın siyasi, sosyal hatta ekonomik yaşamının kalbinin attığı yerd. Gerçekten de İstanbul, Bizans'ı ayakta tutan ve ona eşsiz bir değer kazandıran her türlü maddi manevi unsuru sinesinde barındırıyordu. Bizans toplumunun en zenginleri ve en aristokrat kesimleri orada yaşıyordu. Bizans'ın siyasi, sosyal ve dini yaşamına yön veren aristokratların hepsi İstanbul'daydı. Kent büyüklüğü, güzelliği ve özellikle de zenginliğiyle muhteşemdi. Şehir o dönemlerde sahip olduğu ihtişamıyla herkesi büyülyüyordu.⁷ Bizanslılar İstanbul ile gurur duyuyorlarken, çevresindeki komşuları ise kente karşı kıskançlık besliyorlardı. İstanbul'un sahip olduğu imaj kısa sürede kenti gittikçe daha kalabalık sayı da ziyaret eden yabancıların gözünde Bizans İmparatorluğu ile bütünleştirdi. Büyüleyici hikâyeleri dinleyen veya bizzat kentin muhteşemliğini gören Batılı yazarlar; dünyanın sahip olduğu zenginliklerin yarısından fazlası Bizanslıların elinde bulunduğunu yazmaktan kendilerini alamamışlardı. Böylesi bir

⁶ H. Ahrweiler, *a. g. e.*, s. 63-64.

⁷ İstanbul'un Bizanslılar için anlam ve önemi hakkında bkzn.; G. Dagron, *Constantinople imaginaire*, Paris 1984; A. Ducellier-M. Balard, *Constantinople 1054-1261 Tête de la chrétienté, proie des Latins, capitale grecque, Autrement-Collection Mémoire N° 40*, Paris 1996.

imaj İstanbul'u ve de dolayısıyla İmparatorluğu yabancı orduların hedefi haline getirecektir.⁸

Kıyası her türlü saygın sıfat ve unvanlarla donatılan, peri masalıyla kıyaslanan ve daha çok hayali bir şekilde “*düşman ordularının vahşi askerlerinin çirkin bakışlarına zarif güzelliğini sergileyen bir kadına*” benzetilen İstanbul o dönemde dünyanın her şeye rağmen ilgi odağı idi. Niketas'ın İstanbul için yazdığı şu satırlar bu konu gündeme geldiği zaman mutlaka zikredilir;

“Şehirlerin gözbebeği, kâinatın gururu, tabiatüstü güzellik, Kili-selerin anası, Ortodoks imanın ocağı, ilimlerin ve sanatların yaşam kaynağı, güzelliğin yurdu ve ocağı.”⁹

Bizans'ın yaşamında belirleyici bir etkisi olan yurtseverlik ideolojisinin doğuşunda temel faktör bize göre, Antikçağ Grekliğini keşfetmek değil, 1054'deki dini ayrılık ve Batı Hıristiyan dünyasının Bizans'a yönelik saldırı-ganlığıdır. Düşmanlığa son vermenin şartı olarak Batı dünyası, Roma Kilisesinin üstünlüğünün Bizans tarafından kabul edilmesini dayattı.¹⁰ Bu dayatmacı tavır karşısında Bizans'ın konumunu yeniden sorgulayıp değerlendiren İstanbul'daki Kilise çevreleri, fikir adamları ve siyasetçiler, Roma'nın ruhani önderliğindeki Katolik Batı Hıristiyan dünyasını Latinler olarak adlandırdılar.¹¹ Son derece dikkat çekicidir ki Bizanslılar kullandıkları “Latin” kavramıyla, etnik ve siyasi kökenlerine bakmaksızın Katolik Avrupalıları ifade ediyorlardı. Başka bir deyişle artık Latinlik bir nevi Ortodoks Bizans'ın karşıtı olan kavramdı. Bu terimler artık kültürleriyle ve fikri özlemleriyle iki farklı dünyayı ifade ederken, onları birleştiren Hıristiyanlık bağının zayıflamasıyla birlikte bu iki terim birbirine rakip hatta düşman iki dünyayı işaret eder

⁸ Robert de Clari, s. 81, 88, 92; Günter de Pairis, s. 8, 10'den nakleden H. Ahrweiler, *a. g. e.*, s. 65.

⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, nşr. İ. Bekker, CSHB, Bonn 1835, s. 763; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206). İstanbul'un Haçlılar tarafından zaptı ve yağmalanması*, çev. I. Demirkent, İstanbul 2004, s. 152

¹⁰ B. G. Spiridonakis, *a. g. e.*, s. 69 v.d.

¹¹ H. Ahrweiler, *L'idéologie*, s. 81.

hale gelmiştir. Doğrudur ki Hıristiyan âlemindeki bu parçalanmışlık kimi Bizanslı düşünürlerce Antikçağdaki barbar ve medeni ayrımıyla özdeşleştirilecektir. Fakat bazı Bizanslı yazarların Antikçağ terminolojisi ve üslubunu eserlerinde kullanmaları, Rumca konuşan Ortodoks halkın Antikçağ kültürel mirasını keşfedip onu sahiplenmesi olarak yorumlanmamalıdır. Antikçağın kültürünü keşfetme İstanbul'daki aristokrasi arasında kısıtlı bir çevreye münhasır kalmıştır.¹²

Hıristiyan dünyasının Katolik Latin ve Ortodoks Bizans olarak ikiye ayrılmasından kısa süre sonra Normanların Bizans topraklarına saldırımları Bizans'ta bu zamana kadar fikri düzeyde kalan Latin saldırganlığının fiiliyata dönüşmesi olarak görüldü.¹³ Normanların Adriyatik kıyılarına adım atmalarından bir müddet sonra başlayan Haçlı Seferleri boyunca Latin düşmanlığını sadece başkentin siyaset ve dini çevreleri gibi sınırlı bir kesimi değil Bizans halkının tamamı tanıdı. 1095-1204 arasında Haçlılar Bizanslılara karşı düşmanlığın her türlü örneğini sergilemişlerdi. Daha o zamanlar İstanbul'u almak ve Bizans İmparatorluğunu yıkmaya düşüncelerini ortaya koymuşlardı.

Bilindiği gibi XI. yüzyıl aynı zamanda Anadolu'nun Türk yurdu haline geldiği dönemdir. Haçlı Seferleri öncesinde Anadolu Türkler tarafından fetih edilmiş ve Anadolu'nun Hıristiyan halkı başta Selçuklular olmak üzere Müslüman Türk devletlerinin tebaası haline gelmişlerdi. I. Haçlı Seferi sonrasında Anadolu'nun Batısı ve sahil bölgeleri yeniden Bizans'ın egemenliği altına girmiş Selçuklu hâkimiyeti Orta Anadolu'yla sınırlanmıştı. Haçlı Seferleri sırasında Anadolu'nun Bizanslı halkı, o zamana kadar din kardeşi olarak gördüğü Avrupalı Hıristiyanların kendilerini hiç de dost kabul etmediklerinin farkına varmışlardı. Zira Katolik Haçlılar kâfir olarak niteledikleri Müslümanlara karşı nasıl düşmanlık yapıyorlarsa bunun aynısını Ortodoks Bizans halkına da yapıyorlardı. Bilhassa Anadolu'nun Bizanslı halkı inançlarından dolayı din kardeşleri olarak gördükleri insanların zulümlerine maruz

¹² L. Bréhier, *La Civilisation Byzantine*, s. 282-288.

¹³ B. G. Spiridonakis, *a. g. e.*, s. 61 v.d.

kalıyorlardı. Bizans 1204 öncesi devletiyle, kilisesiyle ve halkıyla Ortodoks olmasından dolayı Latin dünyasının saldırı hedefi oldu.¹⁴ Haçlı Seferleri döneminde Latin saldırganlığı, Bizans kamuoyunda ister istemez Batı dünyasına karşı korku, güvensizlik hatta düşmanlık uyandırdı. Haçlıların, Bizanslılara karşı saldırganca tutumu Bizanslılarda inançlarına yani Ortodoksluğa sıkıca sarılarak Latinlere karşı işbirliğinde gevşeklik göstermelerine hatta onlara karşı silahlı savunma yapmalarına yol açtı. Böylece Bizans, kendisini Latin dünyasının ve onların Hıristiyanlığının dışında hissederek Ortodoks kimliğini ön plana çıkarttı ve her ne pahasına olursa olsun Ortodoks inancını savunma fikrini kendine şiar edindi. Katolik Avrupa'nın Bizans'ın Ortodoksluğuna saldırısı, Haçlı Seferleri tecrübesi Bizanslıları, Türklerin hâkimiyet tarzıyla Latinlerin egemenlik anlayışlarını kıyaslamaya da götürdü. Bu karşılaştırmanın sonucunda Bizans halkı Latinlerden daha fazla uzaklaştı ve Türklere yaklaştı. Haçlı Seferleri boyunca Bizanslıların Latinlerle Katolik dünyasının arzuladığı biçimde sıkı işbirliği yapmamaları hatta Türklere meyletmeleri Batı dünyasında farklı akisler yaratmıştı.¹⁵ Roma Kilisesinin üstünlüğünü reddetmeleri ve Ortodoks inanca bağlı kalmalarından dolayı başta Papalık olmak üzere Latin dünyasının nazarında sapkın olarak görülen Bizanslılar, Haçlı Seferlerinde güya gereken işbirliğini göstermedikleri ve Müslüman Türklere meyletmelerinden dolayı da hain ve Hıristiyanlığın düşmanları olarak nitelendirilmişlerdi. Batılıların düşüncesine göre; bu sapkın Bizanslıları yola getirmek için gerekirse silaha da başvurulabilirdi.¹⁶

¹⁴ B. G. Spiridonakis, *a. g. e.*, s. 77-95.

¹⁵ Haçlılar çoğu zaman hayret ve kızgınlıkla Anadolu Hıristiyan Bizanslıların kendilerinden ziyade Türkleri Efendi olarak görmeyi tercih ettiklerini müşahede etmişlerdir. B. G. Spiridonakis, *a. g. e.*, s. 84-85.

¹⁶ B. G. Spiridonakis, *a. g. e.*, s. 79; daha 1105-1106 yılında Haçlı şeflerinden Bohemond sapkın olarak gördüğü Bizans'a karşı sefer düzenlemek için İtalya'da yoğun çabalar harcamıştı. C. Morrison, *Les Croisades*, Paris 1977³, s. 40; 1147'de Haçlılar Bizans'ın Balkanlardaki eyaletlerinde yağma ve katliamlar yapmışlardı. II. Haçlı Seferi sırasında da Haçlılar İstanbul'a saldırılmayı tartıştılar hatta Normanlar Bizanslılara hücum ve tecavüzlerde bulundu.

Katolik Latin Hıristiyanlığının Ortodoks Bizans'a karşı silaha başvurmaları bilindiği üzere Dördüncü Haçlı Seferi sırasında oldu. Kutsal Topraklar için yola çıkmış olan Haçlılar 13 Nisan 1204 tarihinde İstanbul'u ele geçirip kenti korkunç bir şekilde yağmaladı¹⁷ ve Bizans İmparatorluğu yıkıldı. Haçlı Seferinin amacından saptırılmasını ve İstanbul'da yapılan yağma ve cinayetleri Papa III. İnnocentius başlangıçta kınasa da bir süre sonra düşüncesini değiştirerek, Bizans'ın Latinlerce yıkılmasını takdiri ilahi olarak niteledi ve bu zamana kadar yola gelmeyen sapkınların Tanrının arzusuyla güç kullanılarak doğru yolu bulmuş olduklarını savundu.¹⁸

Gerçektende Haçlı Seferinin amacından saptırılması karşısında bazı tepkilere rağmen, artık sıradan bir Batılı, tıpkı Papa III. İnnocentus gibi, durumu şöyle kabul ediyordu: "*Kahire sultanına karşı başlayan sefer*" yine kutsal olan başka bir amaca ulaştı: sapkınlar cezalandırıldı.¹⁹ Robert de Clari'ye göre ise bu sapkınlar Yahudilerden bile daha kötü ve dinsiz idiler.²⁰ Başka bir ifadeyle Dördüncü Haçlı Seferine katılan askerler Batı'da uzun zamandan beri arzu edilen bir işi gerçekleştirmişlerdi. Bu da Alman bir keşiş olan Günther'in bir şiirinde de ifade ettiği gibi "*bütün kötülüklerin anası olan Bizans'ı*" ortadan kaldırmaktı.²¹ Böylece Kutsal Topraklarda savaşmak ve Müslümanlarla mücadele etmek için toplanmış olan orduların İstanbul'u almaları Avrupa'da yine de Hıristiyanlığın bir zaferi olarak görülmüştü.

Bizanslılar arasında ise 1204 İstanbul'un Latinlerce fethedilmesi konusunda Papa ve Latinlerinkinden çok daha farklı düşünceler hâkimdi. Öncelikle Bizans halkı kendini Batı dünyasının gerçekleştirdiği saldırının bir kur-

¹⁷ Geoffroi de Villehardouin-Henri de Valenciennes, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, çev. A. Bertkay, İstanbul 2001. İstanbul'un Haçlılar tarafından zaptı ve yağmalanması üzerine temel kaynak eserlerden biridir.

¹⁸ L. Bréhier, *Vie et mort de Byzance*, s. 303; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, çev. F. Işıltan, Ankara 1987, s. 112-113.

¹⁹ B. G. Spiridonakis, *a. g. e.*, s. 104-105.

²⁰ Robert de Clari, *İstanbul'un zaptı (1204)*, çev. B. Akyavaş, Ankara 2000².

²¹ Günther de Pairis, *Historia Constantinopolitana*, ed. P. Riant, Exuviae, I, s. 10'dan nakleden H. Ahrweiler, *L'idéologie*, s. 105.

banı olarak görüyordu. Bizanslılara göre bu saldırı Tanrıya karşı işlenmiş bir suçtu. Çünkü onlara göre saldırı “*En Hıristiyan imparatorluğu*”, “*Tanrının sevdiği ve koruduğu devleti*” yıkmayı hedefliyordu.²²

Dördüncü Haçlı Seferi sırasında haçı kabul edenler hiçbir zaman Müslümanlarla karşılaşmadılar ve Kudüs yine Müslümanların elinde kaldı; onlar savaşçılık yeteneklerini dindaşlarına yani Ortodoks Bizanslılara karşı kullanmayı tercih ettiler. Haçlı Seferinin İstanbul'un fethiyle tamamlanması ve Haçlı Seferi için toplanan orduların hiçbir zaman Kutsal Topraklara ulaşmamış olması Papa ve Batı dünyasının kutsal savaş iddiasını Bizanslıların nazarında tamamen bitirdi. Başka bir deyişle Dördüncü Haçlı Seferinin hemen sonrasında ilk başlardaki Haçlı Seferi düşüncesinin değiştiği veya daha doğrusu özünü kaybederek saptırıldığı tüm Hıristiyanlarca anlaşıldı.²³

Bizans'ın yıkılması, İstanbul'un maruz kaldığı korkunç yağma, Ortodoks Kilisesinin yerine sapkın sayılan Katolik inancın İstanbul'a hâkim olması, bütün bunlar Bizanslıların zihniyetinde büyük değişimlere yol açmıştır. Nitekim Bizans kamuoyu Haçlıların “Kraliçe şehir” girişlerini toplumsal bir felaketin ve “Tanrının seçtiği halkın esaretinin” işareti olarak görüyordu. Kentteki yangınlar, tecavüzler ve sayısız iğrençlik, alçaklıklar kadınlara ve çocuklara karşı işlenen barbarlıkları Bizans halkı peyderpey öğrendi. Üstelik bunu yapanlar kendilerine İsa'nın askerleri adını verenlerdi. Sokaktaki Bizanslı, maruz kaldığı canavarca yağmadan sonra artık Şehrin kutsallığını kaybettiğine inanıyordu. Bizans kamuoyunda artık Latin adı her şart altında savaşılması gereken iğrenç kâfiri ifade eder hale geldi. Böylece eskiden beri Latinlere karşı Bizans kamuoyunda duyulan güvensizlik, kin ve düşmanlığa dönüştü.²⁴ Eğer Papa III. Innocentius'a inanmak gerekirse; “*Bizanslılar Latinleri insan olarak görmüyorlardı. Onların gözünde Latinler kana susamış*

²² H. Ahrweiler, *L'idéologie*, s. 82.

²³ A. Frolow, *Recherches sur la déviation de la 4e croisade*, Paris 1955.

²⁴ Niketas Khoniates, *a. g. e.*, çev. I. Demirkent, eserin hemen her yerinde Latin karşıtlığı ve İstanbul'un yağmalanmasından dolayı duyulan öfke ve üzüntü şairane bir üslupla anlatır.

köpeklerdi."²⁵ 1204'le birlikte ortaya çıkan bu Latin düşmanlığını ve Latinlere karşı duyulan nefreti Bizans kamuoyunun ortak hafızasından silmek hiçbir zaman mümkün olmadı. Bu zamana kadar Roma ve İstanbul Kiliselerini birleştirmek için yürütülen ve az da olsa umut vaat eden Hıristiyanlar arasındaki diyalog tamamen kesildi. 1204 iki kilise arasındaki ayrılığın dolayısıyla da Hıristiyanlığın bölünmüşlüğü'nün, bir daha onarılamayacak biçimde kesinlik kazandığı tarih oldu. Hélène Ahrweiler'in dini yasağa gönderme yapan deyişiyle; "*Hıristiyanlığın iki parçası kesin bir şekilde boşanmıştır.*"²⁶ Dahası, "*12 Nisan 1204 tarihinde Haçlı askerlerinin İstanbul'a girişi Hıristiyanlar arasındaki kopuşu daha iyi bir tabirle kırılma*" yaşandı ve artık Hıristiyanlar arasında her ne şekilde olursa olsun bir birlik kurma imkânı kalmadı.²⁷

Bizanslılarda Latinlere karşı duyulan düşmanlık, kin ve nefret XI. yüzyıldan beri Bizans dünyasında varlığını gördüğümüz yurtseverlik ideolojisinin farklı bir nitelik almasına yol açtı. 1204 sonrası Bizans tarihinin bu yeni dönemi boyunca rastladığımız yurtseverlik Latin karşıtlığı takıntısıyla kaynaşacak, "Tanrının evi Şehrin" Latin kâfirlerinin elinden yeniden fethedilmesi bu ideolojinin varlık nedeni olacaktır. Bizanslılar Hıristiyanlığın mabedi gördükleri İstanbul'un yağmalanmasının müsebbibi Batı Hıristiyan dünyasının kendilerinin tek düşmanı olduğu konusunda hemfikirlerdi. İşgal altındaki İstanbul Bizans dünyasının mukaddes sembolü haline dönüştü. Bizans yurtseverlik ideolojisine bağlı aristokratlar arasında çok müstesna bir yeri olan İstanbul'u dinsiz Latinlerin elinden kurtarıp hürriyetini vermenin bir mecburiyet olduğu propagandası Bizans kamuoyunda genel kabul görmüştü.

Sonuç itibarıyla 1204 sonrasında Bizanslılar maddi-manevi bütün güçlerini seferber ederek, İstanbul'u kurtarıp Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmak amacıyla Latinlere karşı mücadeleye başladılar. Bu mücadele yurt-

²⁵ Gesta Innocentii III, s. 92'den nakleden B. G. Spiridonakis, *a. g. e.*, s. 126.

²⁶ H. Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris 1975, s. 81.

²⁷ H. Ahrweiler, *a. g. e.*, s. 103.

severlik zemini üzerine oturtulmuştu. İnanca, kutsal olana tecavüz edilmesi ve bunun faileri olan Latinlere karşı duyulan kin mücadelenin motive edici faktörü, ateşleyicisiydi. İstanbul ise mücadelenin sembolüydü. Mücadelenin ana hedefine ise Megali İdea dendi. Bu büyük hedef, İstanbul'u fethederek, gerçek ve doğru inancı yeniden hâkim kılıp Bizans İmparatorluğunu diriltmeyi emretmekteydi. Kaderin cilvesi, günümüz Yunan faşistlerinin hayali olan; Megali İdea tarihte ilk defa Türklere karşı değil de dindaşları olan Latinlere karşı doğdu.²⁸ Bizans yurtseverliğinin Megali İdea'ya dönüşümünü İznik'in ilk imparatoru Theodoros Laskaris'in tahta çıkışında yaptığı konuşmada açık bir biçimde görmek mümkündür;

“Kovulduğumuz yurtlar, eski ve ilk merkezimiz, Cennet, Kadiri-i Mutlak olanın kenti, Boğaz'da kâin, Tanrı'mızın şehri, yeryüzünün mücevheri, bütün halkların arzuladığı ve bütün dünyada ve kâinata nam salmış [olan İstanbul] yeniden bizim olacak.”²⁹

Bu tür tarihi gelişmeler ister istemez bazı araştırmacıları, 1204 sonrası Bizanslıların Latinlere karşı yürüttüğü mücadeleye milliyetçi bir karakter atfetmeye götürmektedir. Bu yazarların eserlerinde şu tespitleri görmek kaçınılmazdır; 1204'de Latinlerin İstanbul'u almalarının en büyük sonuçlarından biri Bizans İmparatorluğunun bölünmesi olmuştur. Bu parçalanmayı müteakiben de Bizans dünyasını yeniden inşa etme ihtiyacı, çabucak bütün Bizanslılar – Latin boyunduruğunda olsun ya da olmasın – arasında hissedildi. 1204 felaketiyle Bizanslılar arasında affedilemez bir aşağılanmaya maruz kalma duygusu uyandı. Bu duygu, saygınlıklarının ve şereflerinin bir sembolü olan devletlerini yıkanlara yani Latinlere karşı hınca dönüştü. Kaybedilen İstanbul bir zamanlar ki milli ihtişamın tekrar sembolü haline geldi. Bu ihtişam tekrar kurulmalıydı. Kirlenen şerefi temizleyebilmek için her şeyden önce milli ihtişamın ve şerefin merkezi yani İstanbul'u geri almak gerekiyordu. İstanbul aşağılanmış, onuru kırılmış bir milletin bütün umudunun artık sembo-

²⁸ H. Ahrweiler, *L'idéologie*, s. 67; J. C. Voyatzidis, “La Grande Idée”, *Le cinq centième anniversaire de la prise de Constantinople*, Atina 1953, s. 281, 287.

²⁹ C. Sathas, *Mesaionike Bibliotheque*, I, 106'dan nakleden H. Ahrweiler, *L'idéologie*, s. 111.

lü idi. İstanbul bütün Bizans dünyasının bir defa daha ruhu olacaktır. Bütün Bizans dünyası kaybedilen şehir adına kendisine itibarını iade edecek yeni eylemlere girişeceklerdi. 1204 olaylarının 1453'dekiler kadar Bizans için belirleyici nitelik taşıdığını vurgulayan Hélène Ahrweiler "*Milleti ve imanı korumak için Latin düşmanla savaşmak ve yenmek gerekiyordu*", "*Ortodoks ve İstanbul menşeli milli gaye Greklerin, ulusal bütünlüğü içinde "kutsal savaşını"* canlandıracağı düşüncesindedir. Ünlü Bizans uzmanı "*bu savaşın kâfirlere, Türklere karşı değil ama çünkü kardeşleri Latinlere karşı idi*" tespitini yapmaktan da kendini alıkoyamamaktadır.³⁰

1204 sonrasında Bizanslıların geliştirdiği Latin karşıtı mücadeleye de milli bir karakter atfetmek sanıyorum ki tarihi gerçek ile tam örtüşmeyecektir. Her şeyden önce Latinlerin Bizans İmparatorluğunu yıkmalarından sonra Bizanslıların tek bir güç etrafında birleşip ortak bir tepki veremedikleri aşîkârdır. İznik'te, Epiros'ta ve Trabzon'da ortaya çıkan Bizanslı siyasal oluşumlar, yıkılan Bizans'ın varisi olmak iddiasını güderlerken, bilhassa Anadolu'da bağımsızlık peşinde koşan ayrılıkçı hareketler de görülmüştür. Alaşehir çevresinde Theodoros Mangaphas'ın, Denizli çevresinde İoannes Maurozomes'in, Aydın yakınlarında da Sabbas Asidenos'un bağımsız prenslikler kurmak için giriştikleri teşebbüsler İznik'te İmparatorluk kuran I. Theodoros Laskaris tarafından güçlülkle önlenebilmişti.³¹ 1204-1261 arasındaki dönemde İznik'in, Trabzon ve Epiros'a karşı birçok defalar savaş yaptığı da tarihi bir hakikattir. Üstelik Trabzon Komnenos Devleti yaşadığı müddetçe Bizans dünyasından tamamen bağımsız bir varlık oldu. Epiros Devleti ise uzun süre İznik'e karşı silahlı direniş gösterdi. Onun muhalifliği 1261'de Bizans İmparatorluğunun yeniden kurulmasından sonra da devam etmiştir. Hatta bu süre zarfında Bizans'a karşı Latinlerle ittifaklar yapmaktan da çekinmedi. Epiros'un Bizans'a katılımı ancak XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde,

³⁰ H. Ahrweiler, *L'idéologie*, s. 103

³¹ J-C. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris 1996, s. 146, 150, 466-470.

şeklen sağlanabildi.³² Görüldüğü üzere 1204 sonrasında bütün Bizanslıların tek bir siyasi yapı altında birleşip bütünleşmeleri söz konusu değildir. Latinleri İstanbul'dan atarak Bizans İmparatorluğunu yeniden kurma ideali zamanla bütün Bizanslılarca kabul edilen ve benimsenen bir amaç olsa da, bu onları milli özelliği olan tek bir siyasi yapılanma altında toplayabilmiş değildir. Bundan dolayı olsa gerektir ki, Ortaçağ'da beliren *Megali İdea*'da millilik vasfı görmek isteyen Bizantinistler İznik Laskaris devletini ön plana çıkarmaya gayret etmektedirler. Örneğin H. Ahrweiler;

“Vatana, yasaya, imana ve İstanbul'a saldırmış olanlara karşı ulusal birliğin (!) sağlanması” üzerinde durduktan sonra, “Bizans İmparatorluğunun 1204'deki parçalanmasından doğan en saf Grek devleti İznik'tir. O bir zamanki Bizans İmparatorluğunun doğal uzantısıdır. Bu özelliği sadece İstanbul'a komşu bir bölge olmasından değil aynı zamanda yöneticileri ve aristokratlarının safi İstanbul asıllı olmalarından da ileri gelmektedir”

açıklamasını yapma ihtiyacını duyuyor.³³ Böylece 1204 sonrasında Latinlerle mücadele sadece İznik merkez alınarak anlatılmakta ve diğer Bizanslı devletlerin varlığının meşru olmadığı izlenimi verilmektedir.

1204-1261 tarihleri arasında Bizanslıların Latinlere karşı mücadelesinde İstanbul'un sembolleştirilmesi üzerine yapılan değerlendirmeler de açıklanması gereken bazı unsurları içermektedir. Kuruluşundan itibaren İstanbul'un Bizanslılar için çok büyük bir öneme sahip olduğu kuşkusuzdur. O her şeyden önce Yeni Roma'dır ve İmparatorluğun başkentidir. Yapıları, nüfusu, ekonomisi, stratejik konumu, güzelliği ve daha nice kendine has özellikleriyle İstanbul belki de Ortaçağda şehir olarak adlandırılmaya layık tek kenttir.³⁴ 1054 ayrılığından sonra Bizanslı halkın nazarında İstanbul artık başkent olarak sadece Yeni Roma değil aynı zamanda Yeni Kudüs'tür. Orto-

³² G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 468.

³³ H. Ahrweiler, *L'idéologie*, s. 108.

³⁴ A. Ducellier, “Apogée et déclin d'une capitale”, *Constantinople 1054-1261 Tête de la chrétienté, prote des Latins, capitale grecque, Autrement-Collection Mémoire N° 40*, Paris 1996, s. 18-38; aynı yazar, “La ville qui règne”, aynı eser, s. 39-55.

doksluğun merkezi yani doğru ve gerçek inancın ocağıdır. Diğer taraftan özellikle yabancıların gözünde İstanbul İmparatorlukla özdeşleşmiştir. Bizans'ın sahip olduğu zenginlik ve ihtişam İstanbul'da adeta somutlaşmaktadır. Gerek tarihi kaynaklarda gerekse araştırma eserlerinde bu ve benzeri tespitlerle karşılaşıldığında, İmparatorluğun kuruluşundan yıkılışına kadar Bizans kamuoyunun İstanbul'u son derece saygın ve vazgeçilmez kabul ettiği sonucu ister istemez ortaya çıkmaktadır.³⁵ Hâlbuki böylesi bir durum Bizans'ın İstanbullu aristokratları için geçerlidir. Başkent dışında Bizans'ın taşrada yaşayan halkının nazarında İstanbul'un Ortodoksluğun merkezi olması haricinde çok da bir anlam ifade etmese gerekir. Hatta başkentte iktidara sahip olanların ülke genelinde kargaşaya yol açmaları, ağır vergilerle halkı ezmeleri veya şu ya da bu şekilde halkı mutsuz kılmaları durumunda İstanbul'un halk nezdinde itibar kaybettiği, kötülüklerin ve günahların merkezi olarak sıkça görüldüğü de vakidir. Dolayısıyla Bizans halkının ezici çoğunluğu İstanbul'a zamanın şartlarına göre bazen saygınlık atfetmekte bazen de dışlayıp sırtını dönmektedir. 1204'ün hemen öncesinde taşra halkının İstanbul'a hiç de itibar göstermediği, kendisi de İstanbullu bir aristokrat olan ve İstanbul için methiyeler yazmış bulunan Niketas'ın anlattığı olayda bütün çıplaklığıyla kendini gösteriyor. İşgal sebebiyle İstanbul'dan kaçan Niketas Khoniates Trakya'daki Bizanslı köylülerin Haçlıların İstanbul'dan çaldıklarını üç kat ucuza alıp nasıl zenginleştiklerini hayretle müşahade etmişti. O taşra halkının İstanbul aristokrasisinin başına gelenlere hiç de üzülmediklerini yazıyor. Niketas akrabaları ve ailesiyle İstanbul'dan büyük zorluklarla kaçarken, yolda kırsal kesim halkının hakaret ve alaylarına maruz kaldığını acı bir dille anlatıyor. Onların İstanbullu eski efendilerinin birdenbire yoksulluk ve sefaletle düşmelerini, adaletin tecellisi saydıklarını söyleyen Niketas, bu köylüleri "*felaketin sevindirdiğini ve Tanrıya şükürler olsun bakan biz çok zengin olduk*" dediklerini anlatıyor.³⁶

³⁵ H. Ahrweiler, *L'idéologie*, s. 64-67.

³⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Bonn 1835, s. 785; *Niketas Khoniates'in Historia'sı*, çev. I Demirkent, s. 173-174.

1204 işgali ve Bizans'ın çöküşü Bizanslılar nazarında taşranın önemini doğal olarak arttırmıştı. Denilebilir ki bu zamana kadar İstanbul'un hegemonyasına boyun eğmek zorunda kalmış olan eyaletler İstanbul'un şahsında imparatorluğun kaderini belirleme gücüne kavuşmuşlardı. Gerçekten de hem İznik hem Epiros İstanbullu Bizanslılar için sığınma yeri olmuşlardı. Bununla birlikte İznik merkez olmak üzere Bithynia, İstanbul aristokrasisinin daha fazla rağbet ettiği eyaleti idi. Bu eyalet eski Bizans dünyasının en hayati ve önemli arazilerinden birisi olup İstanbul'a yakınlığı ve zenginliğiyle İstanbullulara büyük avantajlar sunmaktaydı. Bu avantajları değerlendirmek arzusunda İstanbul aristokrasisi taşralılarla ortak paydalarda buluşmak zorundaydı. Burada hemen belirtmek gerekir ki İznik İmparatorluğunun elitleri ve de doğal olarak devlet bürokrasisi, en azından başlangıçta, İstanbul asıllıydılar. Bunlar yeni İmparatorluğu teşkilatlandırmak ve yönetmek için taşralılara dayanmak zorundaydılar. Eyalet halkının desteği olmaksızın İznik'te teşkil edilen yapılanmanın yaşatılması ve kökleşmesi mümkün olmayacaktı. Bunun bilincinde olan İznik devletinin kurucuları, taşralılar ve İstanbulluları sadece barış içinde yaşatmak değil aynı zamanda ortak davayı yani Bizans Devletinin yeniden ihyasını birlikte gerçekleştirmek durumundaydılar. “*Oysaki*” diyor H. Ahrweiler, “*taşralıların ve İstanbulluların tutkuları, yaşam tarzları ve kültürleri son derece farklıydı. Dolayısıyla daha başlangıcında İznik imparatorluğu karışık unsurları barındırıyordu.*”³⁷ Ünlü Bizantinist böyle bir tespit yaparken bir taraftan da İznik devleti ve onun ideolojisiyle millilik atfetmekle kendi kendisiyle çelişkiye düşmektedir. İznik eyalet halkını, İstanbulluları ve diğer unsurları birleştiren iki önemli nokta mevcuttu; Latinlere karşı duyulan kin ve Ortodoksluk. Haçlı Seferlerinin başlangıcından beri Latinlerin Bizans halkına yönelik düşmanca tavırları Anadolu Bizans halkı arasında zaten büyük endişe ve şikâyet konusuydu. Şimdi ise Latinler onların inançlarının yani Ortodoksluğun merkezi olan İstanbul'a saldırmışlardı. Bu durum Ortodoksluğa büyük bir bağınazlıkla bağlı olan Bizans

³⁷ H. Ahrweiler, *L'idéologie*, s. 109

halkı arasında Latinlere karşı duyulan endişe ve şikâyetlerin infiale dönüşmesine yol açtı. Bu infialin uyandırılmasında İstanbullu aristokrasi hiçte az etkili olmamıştır. Ortodoksluğun merkezi İstanbul'a yapılan saldırı toplumsal şerefin ayaklar altına alınması, namus ve haysiyetin kirletilmesi anlamına geldiği propagandası etkili biçimde işlendi. Bunun sonucunda ise İstanbul, temizlenmesi gereken toplumsal namusun; çiğnenmiş olan doğru imanın yeniden ayağa kaldırılmasının sembolü haline geldi. Doğru inancın tekrar hâkim olabilmesi, şeref ve haysiyete yeniden sahip olabilmek için İstanbul'un kurtarılması ve Bizans'ın eski ihtişamıyla yeniden kurulması artık bir zorunluluktur. Zamanla bu düşünce dinine safçasına bağlı halkın tüm katmanlarına kadar nüfuz etti. Bizanslıların zihninde İstanbul eskiden sahip olduğu değere ve öneme yeniden kavuştu. İstanbul'un eyaletleri ihmalinden kaynaklanan eski günahları ve hataları affedildi veya geçici bir süre için unutuldu. Böylece Latin karşıtlığı hissiyat, Ortodoksluğa kayıtsız şartsız bağlılık ve İstanbul'u kurtarmak Anadolu'da sürgündeki İstanbul aristokrasisi ve eyalet halkının paylaştıkları ortak paydalar haline geldi.

Bununla birlikte Megali İdea herkes için aynı anlama gelmiyordu. Kimilerine göre, eski Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmak için bir seferberliğin vasıtasıyken, bazıları için namus ve şerefin kurtarılmasıydı. Kimi insanlar Megali İdea'yla Ortodoksluğun kadim ocağında yeniden ihyası olacağını düşünürken kimileri kaybettikleri mülklere ve iktidara kavuşmanın hesabını yapıyordu.³⁸ 1204 sonrasında Bizans halkının nazarında İstanbul'un sembolleşmesi işte bu çelişkili durum üzerine olmuştu.

Ne olursa olsun İznik İmparatorluğunun temel siyaseti Megali İdea'ya yani İstanbul'u alarak Bizans'ı yeniden kurma hedefi olarak belirlenmişti. Bu hedefe ulaşmak için İznik İmparatorluğunun kurucuları, İstanbullu kimi soyluları kızdırma pahasına mahalli halk ve aristokraziyle sıkı bir işbirliği geliştirdi. Laskaris hanedanı döneminde Anadolu'nun Bizanslı halkı önceki dönemlerde ihmal edilmişliğin bütün sorunlarından ve olumsuz etkilerinden

³⁸ H. Ahrweiler, *a. g. e.*, s. 110.

kurtuldu. İzlenen ekonomik politikalarla halkın refahı temin edildi. Askeri ve dış siyasetteki başarılar sonucunda İznik ülkesi asayiş ve güvenlik sorunu yaşamadan istikrarı yakaladı. Mahalli aristokrasi ve ruhban sınıfı, Laskarilerin yönetimi altında kendilerine değer verildiğinin bilincine vardı. Devlet kadrolarında ve sarayda İznik'in soyluları da yer bulabilmişlerdi.³⁹ Buna karşılık Anadolu'nun Bizanslı halkı, Latinlere duyulan öfkeyle birlikte Ortodoks imanı savunmak adına, İstanbul'u geri almak için yürütülen seferberliğe samimiyetle katıldı.

25 Temmuz 1261 tarihinde İznik kuvvetlerinin İstanbul'a girmesiyle Megali İdea hedefine ulaşmış oluyordu. İstanbul aristokrasisi hayalini gerçekleştirmiş İstanbul'da Bizans iktidarı yeniden kuruldu. Bizans halkının ezici çoğunluğunun rüyası da gerçek olmuş Ortodoks inanç yeniden kutsal mekânında hâkim kılındı. Fakat özellikle Anadolu ile İstanbul arasındaki 1204 öncesindeki duruma da tekrar dönüldü. Bizans İmparatorluğunun başkentte yeniden kurulmasıyla birlikte İstanbul Anadolu'dan yine yüzünü çevirdi. Anadolu ile İstanbul'un birbirinden uzaklaşmasını, Bizanslı halkın yüzüstü bırakılıp kaderine terk edilmesini İznik aristokrasisinden Senakhereim'in, "*Romalılar [Bizanslılar] Şehri' yeniden ele geçirdiklerine göre bundan böyle kimse iyi bir şey beklemesin*" sözüyle gayet güzel bir şekilde ifade etmişti.⁴⁰

³⁹ M. Angold, *A Byzantine Government in Exile*, s. 60-79, 97-120.

⁴⁰ Georges Pachymèrès, *Relations Historiques I, Livres I-III*, ed. A. Failler-V. Laurent, CFHB, Paris 1984, s. 204.